

illam voluptatem sive honorem diis exhiberi petentibus, et, nisi fieret, irascentibus, eorum admonitione didicerant? Cum præsertim Labeo (11), quem hujuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona a numinibus malis ista etiam cultus diversitate distinguat, ut malos deos propitiari cædibus et tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque jocundis: qualia sunt, ut ipse ait, ludi, convivia, lectisternia¹. Quod totum quale sit, postea, si Deus juverit, diligentius disseremus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, sive omnibus omnia tanquam bonis permixte tribuantur, (neque enim esse decet deos malos, cum potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali) sive certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuuntur obsequia: competentissime Græci utrosque honore dignos ducunt, et sacerdotes, per quos victimæ ministrantur, et scenicos, per quos ludi exhibentur: ne vel omnibus diis suis, si et ludi omnibus grati sunt, vel, quod est indignius, his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere convincantur injuriam.

CAPUT XII.

Quod Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, melius de se, quam de diis suis senserint.

AT Romani, sicut in illa de republica disputatione Scipio gloriatur, probris et injuriis poëtarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam plectendum

¹ Vide infra, lib. III, c. 17.

sancientes, tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidem satis honeste constituerunt, sed erga deos suos superbe et irreligiose: quos cum scirent non solum patienter, verumetiam libenter poëtarum probris maledictisque lacerari, se potius quam illos hujuscemodi injuriis indignos esse duxerunt, seque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solemnitatibus miscuerunt. Ita-ne tandem Scipio laudas hanc poëtis romanis negatam esse licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum, cum videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Ita-ne pluris tibi habenda visa est existimatio Curiaë vestraë quam Capitolii (12), imo Romæ unius quam cœli totius, ut linguam maledicam in cives tuos exercere poëtæ etiam lege prohiberentur, et in deos tuos securi tanta convicia, nullo senatore, nullo censore, nullo principe, nullo pontifice prohibente, jacularentur? Indignum videlicet fuit, ut Plautus, aut Nævius Publico et Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret; et dignum fuit, ut Terentius vester flagitio Jovis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret?

CAPUT XIII.

Debuisse intelligere Romanos, quod dii eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore divino.

SED responderet mihi fortasse, si viveret: « Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dii sacra esse voluerunt, cum ludos scenicos, ubi talis celebrantur, dictantur, acütantur, et romanis moribus invexerunt,

et suis honoribus dicari exhiberique jusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dii veri, nec omnino digni, quibus divinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minime deceret, minimeque oporteret, si ludos expeterent agendos conviciis Romanorum, quomodo, quæso, colendi putati sunt, quomodo non detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itemque Romani, quamvis jam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honoraverunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: « Cum artem ludicram scenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri (13) notatione censoria voluerunt. » Præclara sanè, et romanis laudibus annumeranda prudentia: sed vellem se ipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim recte quisquis civium romanorum esse scenicus elegisset, non solum ei nullus ad honorem dabatur locus, verum etiam censoris nota tribum tenere propriam minime sinebatur. O animum civitatis laudis avidum, germaneque romanum! Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore repelluntur, et ludi scenici deorum honoribus admiscuntur? Illas theatricas artes diu virtus romana non noverat: quæ si ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii eas sibi exhiberi petiverunt: quomodo ergo abjicitur scenicus, per quem colitur Deus? et theatricæ illius turpitudinis qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac controversia Græci Romanique concertant. Græci putant recte se honorare homines sce-

nicos, quia colunt ludorum scenicorum flagitatores deos: Romani vero hominibus scenicis nec plebeiam tribum, quanto minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione hujuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absolvit. Proponunt Græci: « Si dii tales colendi sunt, profecto etiam tales homines honorandi. » Assumunt Romani: « Sed nullo modo tales homines honorandi sunt. » Concludunt Christiani: « Nullo modo igitur dii tales colendi sunt. »

CAPUT XIV.

Meliorẽ fuisse Platonem, qui poëtis locum in bene morata urbe non dederit, quam hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari.

I. DEINDE quærimus, ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui duodecim Tabularum lege prohibentur famam lædere civium, tam probrosa in deos convicia jaculantes, cur non ut scenici habeantur inhonesti. Qua ratione rectum est, ut poëticorum figmentorum et ignominiosorum deorum infamentur actores, honorentur auctores? An forte Græco Platoni potius palma danda est? qui cum ratione formaret, qualis esse civitas debeat, tanquam adversarios veritatis, poëtas censuit urbe pellendos. Iste vero et deorum injurias indigne tulit, et fucari corrumpique figmentis animos civium noluit. Confer nunc Platonis humanitatem a civibus decipiendis poëtas urbe pellentem, cum deorum divinitate honori suo ludos scenicos expetente. Ille, ne talia vel scriberentur, etsi

non persuasit disputando, tamen suasit levitati lasciviæque Græcorum: isti, ut talia etiam agerentur, jubendo extorserunt gravitati et modestiæ Romanorum. Nec tantum hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi solemniter exhiberi. Cui tandem honestius divinos honores decerneret civitas, utrum Platoni hæc turpia et nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit?

II. Hunc Platonem Labeo inter semideos commemorandum putavit, sicut Herculem, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponebat: sed utrosque inter numina collocat. Verumtamen istum quem appellat semideum, non heroibus tantum, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquæ autem Romanorum leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poëtica figmenta condemnat, isti autem poëtis adimunt saltem in homines maledicendi licentiam: ille poëtas ab urbis ipsius habitatione, isti saltem actores poëticarum fabularum removeant a societate civitatis; et si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, forte undique removerent. Nequaquam igitur leges ad instituendos bonos aut corrigendos malos mores, a diis suis possent accipere, seu sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque convincunt. Illi enim honori suo deposcunt ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi jubent figmentis poëticis opprobria deorum, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poëtarum. Semideus autem ille Plato, et talium deorum libidini restitit, et ab indole Romanorum quid perficiendum esset, ostendit, qui poëtas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit. Nos qui-

dem Platonem nec deum, nec semideum perhibemus; nec ulli sancto Angelo summi Dei, nec veridico Prophetæ, nec Apostolo alicui, nec cuilibet Christi Martyri, nec cuiquam christiano homini comparamus; cuius nostræ sententiæ ratio, Deo prosperante, suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo et Herculi, (quamvis istum nec fratrem occidisse, nec aliquod perpetrasse flagitium quisquam historicorum vel poëtarum dixit, aut finxit:) certe, vel Priapo, vel alicui Cynocephalo, postremo vel Febri, quæ Romani numina partim peregrina receperunt, partim sua propria sacraverunt. Quomodo igitur tanta animi et morum mala, bonis præceptis et legibus vel imminetia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dii tales, qui etiam seminanda et augenda flagitia curaverunt, talia vel sua vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes, ut tanquam auctoritate divina, sua sponte nequissima libido accenderetur humana: frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poëtis ageret. « Ad quos cum accessit, inquit, clamor et approbatio populi, quasi magni cujusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates? »

1 Similia in III. Tusc. habentur.

CAPUT XV.

Quod Romani quosdam sibi deos, non ratione, sed adulatione instituerint.

QUÆ autem illic eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est? quando istum Platonem, quem semideum volunt, tantis disputationibus laborantem ne animi malis, quæ præcipue cavenda sunt, mores corrumperentur humani, nulla sacra ædícula dignum putarunt, et Romulum suum diis multis prætulerunt, quamvis et ipsum semideum potius quam deum velut secretior eorum doctrina commendet. Nam etiam flaminem illi instituerunt, quod sacerdotii genus adeo in romanis sacris testante apice excelluit, ut tres solos flamines haberent tribus numinibus institutos, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentia civium velut receptus in cœlum, Quirinus est postea nominatus¹. Ac per hoc et Neptuno et Plutoni fratribus Jovis, et ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est, ut pro magno sacerdotium, quod Jovi tribuerunt, hoc etiam huic tribuerent, et Marti tanquam patri ejus, forsitan propter ipsum.

¹ Cicer. Orat. iii, in Catil. et Liv., lib. i.

CAPUT XVI.

Quod si diis ulla esset cura justitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potius quam leges ab aliis hominibus mutuari.

SI autem a diis suis Romani vivendi leges accipere potuissent, non aliquot annos post Romam conditam ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt, tenuerunt, sed meliores et emendatiores facere conati sunt. Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confinxerit: quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, quasdam leges, quæ quidem regendæ civitati nequaquam sufficerent, condidisse fertur, qui eis multa etiam sacra constituit; non tamen perhibetur easdem leges a numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum, quæ ita magna sunt, ut his doctissimi eorum viri¹, etiam stantibus urbibus, republicas perire confirmant, dii eorum, ne suis cultoribus acciderent, minime curarunt; imo vero ut augerentur, sicut supra disputatum est, omni modo curaverunt.

¹ Plautus in Persa.

CAPUT XVII.

De raptu Sabinarum, aliisque iniquitatibus, quæ in civitate romana etiam laudatis viguere temporibus.

AN forte populo romano propterea leges non sunt a numinibus constitutæ, quia, sicut Sallustius ait : « Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat¹ ? » Ex hoc jure ac bono credo raptas esse Sabinas. Quid enim justius et melius, quam filias alienas fraude spectaculi inductas, non a parentibus accipi, sed vi, ut quisque poterat, auferri? Nam si inique facerent Sabini negare postulas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Justius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium conregionalibus et confinalibus suis negasset petitas, quam cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius fieret : ibi Mars filium suum pugnantem juvaret, ut conjugiorum negatorum armis ulcisceretur injuriam, et eo modo ad foeminas, quas voluerat, perveniret. Aliquo enim fortasse jure belli, injuste negatas, juste victor auferret : nullo autem jure pacis non datas rapuit, et injustum bellum cum earum parentibus juste succensentibus gessit. Hoc sane utilius felicisque successit, quod etsi ad memoriam fraudis illius Circensium (14) spectaculum mansit, facinoris tamen in illa civitate et imperio non placuit exemplum; faciliusque Romani in hoc erraverunt, ut post illam iniquitatem Deum sibi Romulum consecrarent, quam ut in foeminis rapiendis factum ejus imi-

¹ Sallust. de conjuratione Catilinae.

tandum lege ulla vel more permetterent. Ex hoc jure ac bono post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cujus filius Lucretiam stupro violenter oppresserat, Junius Brutus consul Lucium Tarquinium Collatinum maritum ejusdem Lucretiæ collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomen et propinquitatem Tarquini-
 rum coëgit magistratu se abdicare, nec vivere in civitate permisit. Quod scelus, favente vel patiente populo, fecit, a quo populo consulatum idem Collatinus, sicut etiam ipse Brutus, acceperat. Ex hoc jure ac bono Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Veientes gravissimos hostes populi romani post decennale bellum, quo romanus exercitus toties male pugnando graviter afflic-
 tus est, jam ipsa Roma de salute dubitante atque trepidante, facillime superavit, eorumque urbem opulentissimam cepit, invidia obtrectatorum virtutis suæ et insolentia tribunorum plebis reus factus, tam ingratham sensit quam liberaverat civitatem, ut de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet, et decem millibus æris absens etiam damnaretur : mox iterum a Gallis vindex patriæ futurus ingratae. Multa commemorare jam piget foeda et injusta, quibus agitabatur illa civitas, cum potentes plebem sibi subdere conarentur¹, plebsque illis subdi recusaret, et utriusque partis defensores magis studiis agerent amore vincendi, quam æquum et bonum quidquam cogitarent.

¹ Vide infra, cap. 18.

CAPUT XVIII.

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut securitate resolutis, Sallustii prodat historia.

I. ITAQUE habeo modum, et ipsum Sallustium testem potius adhibebo, qui cum in laude Romanorum dixisset, unde nobis iste sermo ortus est: «Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat¹,» prædicans illud tempus, quo, expulsis regibus, incredibiliter civitas brevi ætatis spatio plurimum crevit: idem tamen in primo Historiæ suæ² libro atque ipso ejus exordio fatetur, etiam tunc cum ad consules a regibus esset translata respublica, post parvum intervallum, injurias validiorum, et ob eas discessionem plebis a patribus, aliasque in urbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus et maxima concordia populum romanum inter secundum et postremum bellum carthaginense commemorasset egisse, causamque hujus boni, non amorem justitiæ, sed, stante Carthagine, metum pacis infidæ fuisse dixisset; unde et Nasica ille ad reprimendam nequitiam, servandosque istos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat everti: continuo subjecit idem Sallustius, et ait: «At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. «Ut intelligeremus etiam antea et oriri solere, et augeri. Unde subnectens cur hoc dixerit; «Nam injuriæ, inquit, validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere

¹ Sallust. de conjuratione Catilinae. — ² Non extat hæc Sallustii historia.

jam inde a principio, neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto jure agitatum. «Vides quemadmodum illo etiam brevi tempore, ut regibus exactis, id est, ejectis, aliquantum æquo et modesto jure ageretur, metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulsus, Etruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaque quid deinde contexit: «Dein, inquit, servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, et cæteris expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis et maxime fœnore oppressa plebs cum assiduis bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum insedit: tumque tribunos plebis et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrinque finis fuit secundum bellum punicum.» Cernis ex quo tempore, id est, parvo intervallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: «Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat.»

II. Porro si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur romana respublica, quid jam de consequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, cum paulatim mutata, ut ejusdem historici verbis utar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius, quemadmodum breviter recolat et describat, in ejus historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt, usque ad bella civilia demonstraret esse perventum. «Ex quo tempore, ut ait, majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta, ut me-

rito dicatur genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. « Dicit deinde plura Sallustius de Syllæ vitiis cæteraque fœditate reipublicæ; et alii scriptores in hæc consentiunt, quamvis eloquio multum impari.

III. Cernis tamen, ut opinor, et quisquis adverterit, facillime perspicit colluvie morum pessimorum, quo illa civitas prolapsa fuerit, ante nostri superni Regis adventum. Hæc enim gesta sunt non solum ante quam Christus in carne præsens docere cœpisset, verumetiam ante quam de Virgine natus esset. Cum igitur tot et tanta mala temporum illorum vel tolerabilia superius, vel post eversam Carthaginem intoleranda et horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia sylvescerent, maligna astutia inserentibus; cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima et falsos ac fallaces deos coli vetat, et istas hominum noxias flagitiosasque cupiditates divina auctoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubique familiam suam sensim subtrahit, qua condatur æternam, et non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis, gloriosissimam Civitatem?

CAPUT XIX.

De corruptione romanæ reipublicæ prius quam cultum deorum Christus auferret.

ECCE romana respublica (quod non ego primus dico, sed auctores eorum, unde hæc mercede didicimus, tanto ante dixerunt ante Christi adventum) paulatim mutata,

ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi adventum, post deletam Carthaginem, majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta est. Legant nobis contra luxum et avaritiam præcepta deorum suorum populo romano data. Cui utinam tantum casta et modesta reticerent, ac non etiam ab illo probrosa et ignominiosa deposcerent, quibus per falsam divinitatem perniciosam conciliarent auctoritatem. Legant nostra, et per Prophetas, et per sanctum Evangelium, et per apostolicos Actus, et per Epistolas, tam multa contra avaritiam atque luxuriam, ubique populis ad hoc congregatis, excellenter, quam divine, non tanquam ex philosophorum concertationibus strepere, sed tanquam ex oraculis et Dei nubibus intonare. Et tamen luxu atque avaritia sævisque ac turpibus moribus ante adventum Christi rempublicam pessimam ac flagitiosissimam factam, non imputant diis suis; afflictionem vero ejus, quamcumque isto tempore superbia deliciæque eorum perpressæ fuerint, religioni increpitant christianæ. Cujus præcepta de justis probisque moribus, si simul audirent atque curarent « Reges terræ et omnes populi, principes et » omnes iudices terræ, juvenes et virgines, seniores cum » junioribus¹, » ætas omnis capax et uterque sexus, et quos Baptista Joannes alloquitur, exactores ipsi atque milites²; et terras vitæ præsentis ornaret sua felicitate respublica, et vitæ æternæ culmen beatissime regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque vitiis male blandientibus quam utili virtutum asperitati sunt amiciores; tolerare Christi famuli jubentur, sive sint reges, sive principes, sive iudices, sive milites, sive provinciales, sive

¹ Psal. CXLVIII, 11, 12. — ² Luc III, 1-14.